

LUND UNIVERSITY

Hade Sverige en revolution 1809?

Tersmeden, Fredrik

Published in:

Rapport fra Clio og Mars-seminaret på Forsvarsmuseet 28.-29. oktober 1998 (Forsvarsmuseets småskrift)

1999

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Tersmeden, F. (1999). Hade Sverige en revolution 1809? I K. Arstad (Red.), *Rapport fra Clio og Mars-seminaret på Forsvarsmuseet 28.-29. oktober 1998 (Forsvarsmuseets småskrift)* (s. 37-57). Forsvarsmuseet, Oslo.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Hade Sverige en revolution 1809?

Av Fredrik Tersmeden

Stockholms slott den 13:e mars 1809. Dagen innan har konung Gustaf IV Adolf fått besked att upproriska trupper under ledning av generallöjtnant Georg Adlersparre är på marsch från Värmland mot huvudstaden. Kungen har beslutat att söka sig till lojala trupper i Skåne för att gå till motanfall. Alla lediga officerare kallas med anledning härav till slottet, däribland den finske krigshjälten general Carl Johan Adlercreutz.

Fältmarskalken Klingspor var just inne hos konungen och försökte förgäves – ovisst för vilken gång i ordningen – övertyga konungen om nödvändigheten av att sammankalla ständerna.

Adlercreutz och de övriga officerarna avbidade i rummet utanför det lämpliga ögonblicket för ett ingripande. När det var kommet öppnade de dörren och trädde in i konungens rum.¹

Kungen blev oerhört förvånad. Adlercreutz meddelade kortfattat att han uppmanats av alla högre ämbetsmän och militärer samt många medborgare att "försäkra sig om kungens person" och förhindra hans avresa. Kungen var alltså arresterad. Gustav IV Adolf reste sig och drog sin värja. Silfversparre steg fram och vred snabbt värjan ur kungens hand. Gustav Adolf skrek "Förräderi!" och ropade på hjälp. Ropen hördes ut till rummet intill där livvakten satt. Under brottningen flög kungens värja upp i luften och slog till kristallkronan som krossades så att ett regn av kristaller och ljus regnade ner över den skrikande kungen och hans fiender. Livvakten utanför försökte vräka upp dörren men den hölls fast av von Otter, Gustaf Magnus Adlercreutz och Arnell. Under tumultet slogs håll på dörrspegeln. Kungen lugnade sig något och dörren

¹ Grimberg, Carl: *Svenska folkets underbara öden*, bd VIII, Stockholm 1962 (1 uppl 1913), s 226.

öppnades; in till kungen kom kammarhusren Silander och kaptenlöjtnanten Lewenhaupt med dragna värjor. De avväpnades snabbt av Adlercreutz. Sedan kom Melin med generaladjutantstaven, som han vägrade lämna ifrån sig. [---] Adlercreutz lyckades efter en kort kamp rycka åt sig käppen och med generaladjutantens stav i handen var det han som nu kunde ge order.²

Adlercreutz gick nu upp i övre drabantsalen och förmådde därvarande drabanter att lova hålla sig stilla. Under tiden hade emellertid konungen blivit lämnad ensam med överståthållaren af Ugglas och generalen Strömfelt. Konungen hade då passat på och "på ett oförmärkt sätt dragit general Strömfelts värja utur baljan, och då general Strömfelt, som saknade sin värja, den konungen gick och hade blottad i handen, återbegärde den, svarade konungen, att generalen kunde lika väl vara general utan värja som han var kung utan värja". Då konungen genom den söndriga dörren såg Adlercreutz komma tillbaka, sprang han ut genom en sidodörr.³

[Adlercreutz] såg hur löndörren stängdes, han kastade sig på den, men den var låst. Han lyckades efter en stund bryta upp dörren och hörde kungens springande steg uppe i trappan.

Han sprang efter. Kungen såg honom komma, siktade och kastade en tung nyckelknippa mot generalen som inte träffades. Gustav Adolf försvann, den tjuogoett år äldre generalen sprang inte lika fort. Adlercreutz kom upp till sista våningen. Kungen var borta. Generalen sprang genom en korridor, tittade in i tomma rum. Kungen sprang långt före genom våningen och ropade åt häpna slottsbetjänter att stänga dörrarna bakom honom. Adlercreutz sprang efter [---].

Kungen kom till slottstrappan och kastade sig ner för den, halkade, ramlade och fick ett lätt brott på höger arm. Han nådde norra slottsvalvet och sprang mot västra valvet där högvakten fanns, hans tognaste trupper, folk från Pommern. Han försökte komma ut på Lejonbacken, men dörren var låst. Han vände och sprang ut på inre borggården och försökte ta sig över den.

² Lindqvist, Herman: *Historien om Sverige – När riket sprängdes och Bernadotte blev kung*, Stockholm 1998, s 268f.

³ Grimberg 1962, s 228.

Där stod emellertid hovjägmästare Johan Ludwig von Greiff, som såg kungen komma med dragen värja. Greiff som var en kraftig karl, kastade sig fram mot kungen som försökte sticka värjan i Greiff. Hovjägmästaren parerade med handen [...] tog ett fast grepp om kungen [och] började dra den vilt sprattlande kungen in mot norra valvet.

Där fanns kungens egen vedbärare, Bergman, som [...] med hög röst ropade: "Konungen är överfallen, kom vi skola försvara vår kung!" Han fattade tag i Greiff.

I det ögonblicket var en stor grupp officerare framme, sist av dem en flåsande general Adlercreutz, som gav order om att vedbärare Bergman skulle oskadliggöras.

Greiff och de la Grange tog kungen under varsin arm och släpade bort honom [...]. De gick till det så kallade vita rummet på översta slottsvåningen. Där sjönk kungen utpumpad av psykisk och fysisk ansträngning ned i en fätölj och började kasta upp.⁴

Ovanstående skildring är saxad ur två stycken storsäljande svenska populärhistorieverk: Carl Grimbergs "Svenska folkets underbara öden" från början av seklet samt från det allra senaste bandet av Herman Lindqvists omstridda "Historien om Sverige". I båda fallen är det ypperliga exempel på den typ av dramatiska politiska personhändelser som i så stor utsträckning gjort de båda författarna lästa i breda folklager. Läsaren kan nästan känna sig närvarande – känna dramatiken från Sveriges egen "franska revolution". Förvisso en revolution utan några skanderande folkmassor på väg mot Versailles. Utan någon stormning av Bastiljen. Utan några giljotiner. Bara en stackars kung som jagas genom Stockholms slott av några medelålders officerare och kastar nyckelknippor omkring sig.

Men ändå: en revolution! Ut åkte enväldet, in kom den författning under vilken Sverige skulle förvandlas till en modern, parlamentarisk demokrati och som kronan på verket insatte man en ofrälse revolutionsofficer som ny kung. Som ett sådant radikalt startskott för Sveriges moderna historia framstod 1809 och 1810 års händelser i stor utsträckning i de historieböcker jag växte upp med under min skoltid, och förvisso kan denna bild synas nog så korrekt då man tittar i historiens backspegel. Enväldet har aldrig återkommit, den nya författningen var i kraft ända in i min

GEORG ADLERSPARRE.

⁴ Lindqvist 1998, s 270f.

generations tid och den nya dynastin från det lilla Pau i Frankrike regererar ännu Sverige.

Men som Curt Weibull har skrivit: "[h]istorien är nu en gång icke skriven med hebreiska bokstäver. Den kan aldrig som dessa läsas bakifrån."⁵ Och går man att granska vad som egentligen hände år 1809, studerar de olika aktörernas handlingar, utsagor och intentioner, så kan man enligt mitt förmenande ställa sig frågan: hade Sverige verkligen en revolution?

Frågan kan förvisso synas besynnerlig, då själva ordet "revolution" nyttjas redan i de samtida källorna och av de involverade själva. Dock är det långt ifrån alltid med någon entusiasm. "E. K. H. må icke tro, att jag är revolutionär" yttrade den som verkställt själva kuppen, Adlercreutz, till den nyblivna riksföreståndaren hertig Carls hustru Hedvig Elisabeth Charlotta.⁶ Uppriktigheten i dessa ord stärks av Adlercreutz omvittrade obenägenhet att låta sig dras in i huvudstadens konspirerande kretsar fram tills dess att ett inbördeskrig stod för dörren; så även av vad han strax efteråt skrev till sin hustru: "Jag kunde nu spela en stor roll i Sverige, men som jag älskar lugn, så refyserar jag allt".⁷

En betydligt högre grad av revolutionärt patos skulle man i gengäld kunnat vänta sig att finna hos Adlersparre, det militära upprorets ledare (eller "insurgent-Chef" som han kallade sig själv).⁸ Denne hade sedan länge tillhört den liberala oppositionen och som flitig publicist verkat som spridare av den franska upplysningens idégod i Sverige.⁹ Återigen är det Hedvig Elisabeth Charlotta som förmedlat en av centralgestalternas talande yttranden: inför tanken att göra den 10-årige kronprinsen Gustaf till ny kung utbrast Adlersparre häftigt "Tror E. K. H., att en hel armékår vill exponera sig för en sådan pojke och riskera en ny revolution. Att ställa till med en sådan var minsann ej roligt, det är så gott att man gör ifrån sig med ens och ej riskerar en ny".¹⁰

⁵ Weibull, Curt: *Bismarcks fall*, Stockholm 1934, s 11.

⁶ Hedvig Elisabeth Charlotta: *Dagbok*, bd VIII, Stockholm 1939, s 333.

⁷ Carlsson, Sten: *Gustaf IV Adolfs fall – Krisen i riksstyrelsen, konspirationerna och statsvälningen* (1807-1809), Lund 1944, s 239ff; Grade, A: "Adlercreutz, Carl Johan" i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 1, Stockholm 1918, s 124f.

⁸ Sjövall, Birger: *Georg Adlersparre och tronfrågan 1809*, Lund 1917, s 44.

⁹ Sjövall 1917, s 4f; Brusewitz, A: "Adlersparre, Georg" i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 1, Stockholm 1918, s 161ff. Adlersparre hade bl a utgivit en tidning med namnet "Läsning i blandade ämnen", vilken vid hovet benämndes "Läsning i brännbara ämnen"; se Eden, Nils: *1809 års revolution* (Studentföreningen Verdandis småskrifter No 180 & 181), Stockholm 1911, del 1, s 11.

¹⁰ Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s 352.

Även här bekräftas bilden av Adlersparres egen senare utsaga att han ännu 1808 "med mindre liflighet än de flesta, omfattade tanken på en revolution", vari han såg "en stadgad samhällsbyggnads våldsamma rubbning och möjligheten af en börjad förändrings urartande till allmän villervalla och förstöring".¹¹

Förvisso fanns det säkert radikalare element i de många konspirerande ämbetsmänna- och officerscirklarna kring årsskiftet 1808-1809. Det väsentliga är dock att de båda män som kom att stå för konspirationsidéernas praktiska genomförande – Adlercreutz och Adlersparre – båda framstår som tämligen ovilliga revolutionärer; drivna till sitt handlande endast av landets extrema ställning och konungens totala inflexibilitet.¹² Det är för övrigt ett frestande tankeexperiment att försöka föreställa sig vad som hänt om Gustaf IV Adolf inte envist beslutat att gå till motanfall mot den Adlersparreska resningen utan i stället givit efter för det krav som både hans egen regering och så många andra länge framfört: riksdagens sammankallande. Adlercreutz, vilken inte hyste någon personlig antipati mot kungen hade knappast vidtagit sitt drag, och icke ens Adlersparre, vilken hyste en påtaglig sådan antipati, hade i sin uppmärksammade proklamation vid den militära resningen ställt några formella krav på konungens avgång, endast på fred och på att "rikets fäder och lagstiftare" – det vill säga riksdagen – skulle få sammanträda.¹³ Också i ett samtida brev skriver Adlersparre uttryckligen att hans syfte endast var att "bereda Rikens ständers sammankallande till freds avslutande".¹⁴

Kanske hade överståthållaren Samuel af Ugglas rätt då han bemötte den gripne Gustaf Adolfs förtvivlade utrop "Jag är icke längre konung" med orden "E. M. kan ännu vara det [...] blott E. M. vill inkalla ständerna"?¹⁵ Kanske hade ett annorlunda fattat kungligt beslut den 12:e mars 1809 kunnat leda till att ätten Holstein-Gottorp än i dag suttit på Sveriges tron!¹⁶

¹¹ Ur Adlersparres egen "revolutionsberättelse", citerat efter Sjövall 1917, s 6.

¹² Det kan här även nämnas att såväl Adlercreutz som Adlersparre vid denna tidpunkt hade romantiska kvinnoaffärer på gång, vilka på ett påtagligt sätt synes ha konkurrerat med de politiska händelserna om deras uppmärksamhet; se Sjövall 1917, s 74f, Carlsson 1944, s 259 samt Svenskt biografiskt lexikon 1918, s 167.

¹³ Proklamationen finns återgiven i Grimberg 1962, s 224f; att kungen icke nämns häri har särskilt framhållits av såväl Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s 313 som Carlsson 1944, s 291.

¹⁴ Sjövall 1917, s 93.

¹⁵ Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s 322.

¹⁶ Detta hypotetiska resonemang bygger naturligtvis på förutsättningen att ätten, under sådana förändrade omständigheter, icke utdött på svärdssidan med Gustaf IV Adolfs son Gustaf, "Prins av Vasa".

Någon direkt folklig opinion fanns under alla omständigheter inte mot Gustaf Adolf.¹⁷ "[M]enige man äro tillgifna det nu regerande kungahuset" konstaterade landshövdingen Mörner.¹⁸ Att Gustaf Adolf själv, trots brinnande krig och en undertryckt opposition som knappast kan ha varit honom helt obekant, kände sig nog så säker i sin huvudstad är tämligen tydligt. Det är annars knappast troligt att han skulle ha företagit sina dagliga ritter mellan huvudstaden och bostaden på Haga slott med endast två å tre mans uppvaktning.¹⁹ Som en belysande jämförelse kan man försöka tänka sig Ludvig XVI ridande på samma sätt mellan Paris och Versailles ens före 1789!

Men om Gustaf Adolf ej var hatad var han inte heller direkt älskad och några inskridanden till den avsattes förmån skedde icke – undantaget vedbärare Bergmans lojala försök. Beskrivningarna av stämningen i Stockholm närmast efter kuppen på slottet varierar beroende på iakttagarnas personliga sympatier från "hemska tystnad" till "nyfikenhet" och "glädje", men är samstämmiga på den punkten att inga oroligheter ägde rum. Adlersparres farhågor för "allmän villervalla och förstöring" hade varit överflödiga.

Inte heller blev revolutionens Stockholm, Adlersparres trupper till trots, någon belägrad stad. Inte ens slottet spärrades av, och av Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok framgår att ett av de starkaste skälen för att man beslöt att snabbt förflytta den avsatte Gustaf Adolf till Drottningholm (och senare Gripsholm) var just att man menade att stängning av slottets portar inte "kunde komma i fråga, enär trafiken dit och därifrån är livlig, och såväl änkedrottningen som hertigen bo där". Hon vittnar också om hur "folk ideligen gick ut och in i rummet" där den avsatte vistades, "även personer som intet hade att där skaffa."²⁰

Det är alltid lätt att glömma att det vardagliga livet i regel går vidare både före, under och efter de dramatiska handlingar som i efterskott framstår som tidens helt dominerande händelser. Detta gäller i hög grad Stockholm 1809. Så sent som kvällen före kungens gripande hade stadens societet, trots krig och kupprykten, inte funnit stämningarna allvarligare än att man roade sig med

¹⁷ Se t ex Carlsson, Sten "Revolutionen och folksamningen" i Björklund, Stefan (red) *Kring 1809 – Om regeringsformens tillkomst*, Stockholm 1965, s 49f.

¹⁸ Sjövall 1917, s 70f.

¹⁹ Just detta förhållande hade legat till grund för en tidigare, aldrig genomförd, kupplan mot monarken där denne skulle övermannas vid ett världshus längs färdvägen mot Haga; se Carlsson 1944, s 268f.

²⁰ Hedvig Elisabeth Charlotta 1939, s 326f.

sedvanlig Amaranterbal – med Adlercreutz som en flitigt dansande gäst!²¹ Att nöjeslivet inte avstannade heller efter revolutionen utan tvärtom tilltog, framgår av ett brev från den unge Erik Gustaf Geijer, vilken vid tiden befann sig i Stockholm. Förvisso berör han häri de politiska händelserna, men den stora nyheten för honom är att man åter börjat spela opera i huvudstaden; något som legat nere under Gustaf IV Adolfs tid.²²

Den nya regimen förefaller ha känt av folkstämningen ganska väl, i vart fall om man skall döma av dess officiella proklamationer. Dessa utmärks nämligen inte av någon braskande, självrättfärdigande kuppromantik, utan är korta och sakliga till torrheters gräns. Redan den allra första proklamationen av den 14:e mars nöjer sig med det närmast lakoniska konstaterandet att hertig Carl "såsom den närmaste och enda Fullmyndiga

Ättelägg af den Kongl. Familjen" antagit styrelser "sedan genom inträffade händelser Hans Kongl. Majestät blifwit utur stånd satt att wårda Rikets angelägne ärender".²³ Formuleringen skulle lika gärna kunnat indikera att kungen hade influensa som att han råkat ut för en palatskupp!

En längre proklamation i hertigen-riksfereståndarens namn inflyter i och för sig ett antal dagar senare i den officiella *Inrikes-Tidningar*, men denna får inte bara sägas vara i sak i princip helt korrekt i sin skildring av landets politiska läge, utan innehåller heller icke vare sig någon glorifiering av det inträffade som någon grövre svartmålning av den avsatte. Själva kuppbeslutet motive-ras sålunda:

Med känslor af djup bedröfwelse måste man nämna, att ända intill sista ögonblicken före den bestämda afresan, rönt alla underdåniga föreställningar ett lika obewekligt motstånd. I högsta grad twungen af denna olyckliga sinnesförfattning, nödgades man änteligen widtaga det enda steg, som jemte Rikets frälsning, äfwen lemnade en säkerhet

²¹ Se Carlsson 1944, s 341 resp Lindqvist 1998, s 267, vilka giver något olikartade skildringar av stämningen på denna fest.

²² Geijer, Erik Gustaf: *Samlade skrifter* (red: Landquist), bd 13, Stockholm 1931, s 82f. Stängningen av operan var förorsakad av den avsky för hela denna konstform som mordet på fadern, Gustaf III, väckt hos Gustaf IV Adolf. Kungens aversion gick så långt att han beordrade rivning av hela operahuset. De ansvariga för verkstället lyckades dock förhålla rivningen så att denna ännu ej påbörjats vid tiden för kungens avsättning; se härom t ex Lindqvist 1998, s 132f.

²³ Bihang Till Post-Tidningen N:o 27, den 14 Mars År 1809 (opag).

*för Kungl. Majestäts Egen Person, hwilken eljest under en resa i sådana omständigheter war utsatt för oberäkneliga faror.*²⁴

Över huvud taget utgör en läsning av detta Sveriges officiella regeringsorgan veckorna närmast efter revolutionen en fascinerande upplevelse. Av en ny regims försök att genom en tillgänglig propagandakanal legitimera sig märks nästan intet alls, men i gengäld får man många talande belägg just för hur det dagliga livet går vidare i form av listor över passagerartrafik, valutakurser, vigsel- och dödsnotiser, anmälningar om tid att söka till Vadstena Adliga Jungfrustift, uppsatstävlingssämnen utlysta av Vitterhetsakademien, en hel artikelserie om examen i en skola för blindade och dövstumma, samt en översättning från engelskan om ympning av valnöts-, kastanje- och mullbärsträd! Icke så litet talande är att samma dag som en mycket kort proklamation från riksföreståndaren meddelar att riksdagen inkallats samt att den olagliga krigsgården från januari upphävts, så upptages större delen av samma sida av dragningslistan för det kungliga nummerlotteriet! Nästan rörande är också att se hur riksföreståndaren mitt i allt bestyr med vapenstillestånd, riksdagskallelse och tronföljarproblematik hinner med att förläna medaljen Illis Quorum åt "Stofts-Fabriks-Idkaren H. Fougte" för dennes "Golfintator" av "en godhet och lustre, som sådana tillverkningar hittills icke ägt".²⁵ Business as usual så att säga!

Någon revolution i bemärkelsen allmänt och radikalt folkligt uppror hade alltså Sverige definitivt inte 1809. Hur är det då om man ser till ordets mer etymologiska innebörd? "Revolution" kommer som bekant av latinets "revolver", vilket egentligen betyder "rulla tillbaka", det vill säga återgå till utgångsläget. I senlatinerna fick det dock den förändrade innebörden omvälvning och står i dag som ett uttryck för radikal förändring.²⁶

Förändrades Sverige radikalt av 1809 års män och deras handlingar? Förvisso avsatte man den regerande kungen, men det var aldrig tal om att avskaffa monarkin eller ens störta den regerande ätten: hertig Carl var hela tiden påtänkt som den som skulle övertaga kungavärdigheten, och det inte bara i kraft av revolutionsledningens önskemål utan av en dynastisk legitimitet som nogsamt framhålls av de involverade – jämför den ovan

²⁴ Inrikes-Tidningar N:o 37, Stockholm, Lördagen den 18 Mars 1809 (opag).

²⁵ Inrikes-Tidningar, spridda nummer, mars-april 1809

²⁶ Nationalencyklopedien, bd 15, Höganäs 1994, s 524f.

citerade proklamationen! Ja, det dynastiskt rättmätiga i hertig Carls maktställning var så viktig för 1809 års män att man aktivt började rota i de gamla skandalryktena om att Gustaf IV Adolf skulle ha varit ett oäkta barn!²⁷

Icke minst Adlersparre var också angelägen om att hertigens utropande till konung skulle ske snabbt. "Svaghet" och "villrådighet", heter det i en promemoria av denne några få dagar efter avsättningen, "vidlåder all Svensk styrelse, där ej en konung finnes". Därför bör hertig Carl snarast utropa sig till kung återopande sig på sin arvsrätt så att landet får en konung som är "lagligen af Wasa stam".²⁸ På samma linje var stora delar av den nya regeringen inne i slutet av mars, och hertigen hade redan förklarat sig villig härtill när bland annat riksdrotsen Trolle-Wachtmeister fällde förslaget med hänvisning till att valet av ny konung borde föreläggas ständerna.²⁹

Formuleringen "den nya regeringen" bör för övrigt användas med åtskillig reservation, då den är ännu ett exempel på hurpass ringa de direkta följderna av 1809 års revolution var. Förvisso ingick där Adlercreutz och i sinom tid även Adlersparre samt ett par andra "revolutionärer", men en majoritet av ledamöterna kom direkt från Gustaf IV Adolfs sista konselj. Ja, endast två personer uteslöts härur, däribland hovkanslern Zibet, vilken personifierade den fallna regimens förhatlig censur.³⁰

Det var alltså med såväl bevarad härskardynasti som till stor del intakt regering som man gick att öppna landets första riksdag på nio år: en ständerförsamling av samma sort som Frankrike avskaffat redan 20 år tidigare. I spetsen för det främsta och mest inflytelserika ståndet hade man därtill såsom lantmarskalk satt en man som i hög utsträckning personifierade Sveriges l'ancien regime: Michaël Anckarsvärd. Denne nu 67-årige man hade 1772 biträtt vid Gustaf III:s statsvälvning och adlats som tack härför. Som landshövding i Kalmar hade han senare även vunnit Gustaf IV Adolfs höga gillande genom att artigt mottaga den franske exilkungen Ludvig XVIII vid ett besök i Sverige.³¹ Förvisso var lantmarskalkens son C H Anckarsvärd vän till Adlersparre som lär ha hyst förhoppningar om att härigenom kunna vinna

²⁷ Sjövall 1917, s 51ff.

²⁸ Sjövall 1917, s 21f.

²⁹ Carlsson 1944, s 384ff.

³⁰ Sjövall 1917, s 25. Beträffande Zibet som censor hänvisas till Vegasack, Thomas von: *Smak för frihet – Opinionsbildningen i Sverige 1755-1830*, Stockholm 1995, s164ff

³¹ Grade, A: "Anckarsvärd, Michaël (Cosswa)" i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, bd 1, s 616 resp 624.

inflytande över fadern,³² men sammantaget fogar sig valet Anckarsvärd till en bild av en revolution utan något uppenbart större behov av vare sig symboliska eller konkreta brytningar med det gamla.

På tal om symbolik kan det för övrigt vara intressant att beakta de allegoriska framställningar som tillgreps vid en av Västra armén den 21 april anordnad festmiddag för Adlercreutz. *Inrikes-Tidningar* vet att berätta hur bordet var dekorerat med "Gudinnan Sweas statue med Göta Leijon på en piedestal, hwilken war undergräfd, så att den hwilade endast på yttersta kanten; den syntes alldeles färdig att falla, om den ej varit stödd af General Adlercreutz wapensköld med öfwerskrift: Den 13 Mars 1809. Gudinnans statue war omgifwen af fyra Fäderneslandets Altaren, omkring hwilka Westra Arméens fanor och wapen syntes i trophéer nerlagda."³³ Det ikonografiska budskapet är föga oklart: hjältens symboler är idel ståndsmarkörer – vapenskölden liksom de militära tecknen – och hans insats besår icke i att kullstörta utan tvärtom i att återuppstiga samhället. Revolution i svensk tappning tycks med andra ord ha haft inte så litet av den ursprungliga betydelsen – återgång – i sig!

Vid middagen för Adlercreutz hade den första skålen utbringats för Sverige, den andra för hertig Carl. Regeringens plan var nu också att snarast möjligt få till stånd hertigens utropande till kung. Därefter skulle denne förelägga riksdagen ett av regeringen utarbetat förslag till ny författning. Det är då det oväntade inträffar! Riksdagen – och inte minst det stånd som 1809 års män själva tillhörde, alltså adeln – vägrade att godtaga den föreslagna paketlösningen. Hertigens arvsrätt underkändes, och under stridsropet "constitution först, konung sedan" krävde man att själva få utarbeta den nya författningen.³⁴ Här om någonsin kan man i mitt tycke tala om något som liknar ett revolutionärt förlopp – ett slags svensk "eden i bollhuset". Vilket blev då resultatet?

1809 års svenska författning skrevs på rekordtid men höll längre än få andra skrivna konstitutioner i världen: i 165 år! Litervis med bläck och trycksvärta har under denna period ägnats åt att

³² Sjövall 1917, s 137f. Till saken hör även att Anckarsvärd junior på äldre dagar förklarade att han vid denna tid visste nästan inget om politik. Gustaf III:s "Förenings- och säkerhetsakt" av 1789 – det styrelsesätt man revolterade mot – hade han "hört talas om [...] men kände den ej" enligt egen utsago! Se Anckarsvärd, C. H.: *Politisk trosbekännelse*, Stockholm 1833.

³³ *Inrikes-Tidningar* N:o 47, Stockholm Fredagen den 21 April År 1809 (opag).

³⁴ Stjernquist, Nils: "Regeringsformens tillkomst" i Björklund 1965, s 20f; Sjövall 1917, s 141ff.

söka dess ideologiska influenser. Var den i första hand en produkt av Montesquieu och den franska upplysningen eller en produkt av inhemska svenska erfarenheter med rötter ända ned i Magnus Erikssons landslag?³⁵ Det är ingalunda mitt syfte att lämna något definitivt svar i denna stridsfråga. Vad som intresserar oss här är frågan: kan 1809 års regeringsform betecknas som "revolutionär"?

Jag har härvid valt att jämföra den svenska regeringsformen med samtidens kanske mest kända försök att knäsetta en konstitutionell monarki – den franska revolutionsförfattningen av 1791. Man behöver härvid inte läsa särskilt många paragrafer för att konstatera att skillnaderna är slående. Den franska konstitutionen börjar med fastslå avskaffandet av adel och alla andra ärflika rättigheter, förmåner och prerogativ, samt fortsätter sedan i sitt första huvudstycke med en lång lista över medborgarnas naturliga och samhällsliga rättigheter.³⁶ Först i det tredje huvudstycket – "Des pouvoirs publics" – sägs något om konungen, överhuvudet för dessa medborgare. Det är en blygsam roll som fastslås. Konungen heter det, är endast en verkställande representant för "la nation, de qui seule émanent tous les pouvoirs" – alltså för nationen, från vilken all makt utgår.

Denna formulering påminner mycket om den svenska regeringsformen. Det vill säga den svenska regeringsformen av 1974, vilken inledningsvis fastslår att "all makt utgår från folket". Den svenska regeringsformen av 1809 innehåller däremot alls intet sådant. I de fyra första paragraferna fastslås däremot att "Sveriges Rike skal styras af en Konung och wara et Arf-Rike", att "Konungens Majestät skal hållas i helgd och wördnad" och hans "gerningar ware mot åtal fredade", samt slutligen den berömda satsen att "Konungen äger at allena styra Riket".³⁷ Faktum är att den i princip enda referens till "nationen" eller "folket" som över huvud taget finns är den likaså berömda formuleringen i § 57 om "Swenska Folkets urgamla rätt, at sig beskatta".³⁸

Säger 1809 års regeringsform inte så mycket om folket, så har

den desto mer att säga om kungen och kungamakten. Denna berörs på ett eller annat sätt i 77 av författningens 114 paragrafer, och i flertalet fall handlar detta ingalunda om inskränkningar av den kungliga maktutövningen utan tvärtom. Formuleringar som att konungen kan låta bereda ärenden "på det sätt Honom lämpligast synes", "låta till Stats-Rådets kunskap komma, hwad honom nyttigt synes" eller "fatta och utföra det beslut, som Han för Riket nyttigast finner" återkommer på flera ställen.³⁹ De av kungen utsedda ministrarna skall i och för sig göra "kraftiga föreställningar" om de finner konungens beslut strida mot lagen och kan vägra kontrasignera sådana beslut, men avkrävs inget juridiskt ansvar i dessa hänseenden.⁴⁰ Den franska konstitutionen gör däremot ministrarna personligen ansvariga för alla olagliga beslut, ett ansvar varifrån inte ens konungen kan fritaga dem.⁴¹

Den svenske kungen tillsätter enligt 1809 års regeringsform fritt de högre tjänstemännen, ständernas talmän och förlänar adelskap.⁴² Han handhar personligen utrikes- och militära ärenden och styr helt självständigt över hovet och den kungliga familjen (där den franska konstitutionen rymmer åtskilliga bestämmelser, bland annat om tronföljarens uppfostran).⁴³ Vidare utövar den svenske kungen inte bara den verkställande makten utan även delar av den dömande genom att äga två röster i högsta domstolen.

Sistnämnda faktum var remarkabelt nog något som blev för mycket till och med för den annars föga maktovillige Carl XIV Johan. Med direkt hänvisning till Montesquieu försökte denne på 1820-talet till och med förmå riksdagen att inskränka kungamakten på denna punkt – vilket riksdagen vägrade!⁴⁴

På en annan punkt gav 1809 års författningen dessutom kungen en maktbefogenhet som vilken är närmast unik inom svensk författningshistoria, nämligen rätten att själv förklara krig och sluta fred. En rättighet som också underbyggdes praktiskt genom föreskriften att riksdagen alltid skulle avsätta en summa att vara konungen tillgänglig "til Rikets försvar".⁴⁵

³⁵ För en översikt över denna forskningsdebatt, se Hessler, Carl Arvid: *Regeringsformen och den utländska doktrinen*, Stockholm 1971 (särtryck ur Statsvetenskaplig Tidskrift 1959:2-3) samt Karlbom, Rolf: *Bakgrunden till 1809 års regeringsform*, Göteborg 1964.

³⁶ 1791 års franska författning citeras och refereras genomgående efter Tulard, Fayard & Fierro: *Histoire et dictionnaire de la révolution française 1789-1799*, Paris 1987, s 676ff.

³⁷ Kongl. Maj:ts Och Rikens Ständers Faststälde Regerings-Form; Dat. Stockholm den 6 Junii 1809, Stockholm 1809 (fortsättningsvis refererad till som RF 1809), § 1-4.

³⁸ RF 1809, § 57.

³⁹ RF 1809, § 11 resp 13; se även t ex § 15.

⁴⁰ RF 1809, § 9 resp 38.

⁴¹ Tulard, Fayard & Fierro 1987, s 684.

⁴² RF 1809, § 28-37.

⁴³ RF 1809 11-15 resp 48; Tulard, Fayard & Fierro 1987, s 683f.

⁴⁴ Höjer, Torvald T:son: *Carl XIV Johan*, bd III, Stockholm 1960, s 448; Heckscher, Gunnar: *Konung och statsråd i 1809 års författning*, Uppsala och Stockholm 1933, s 291.

⁴⁵ RF 1809, § 13 resp 63. Om det unika häri (motsvarande befogenhet återfinnes endast i Gustaf III:s förenings- och säkerhetsakt), se t ex Lagerroth, Fredrik: *Två svenska regeringsformer*, Lund 1970, s 105.

KONUNG CARL XIII.

Slutligen är det icke minst värt att notera att medan den franska författningen – redan vid en tidpunkt då man ännu inte hade avsatt någon kung – beskriver ett flertal situationer och handlingar vid vilka konungen är att betrakta såsom avsatt (bland annat om denne vägrar att avlägga ed på författningen).⁴⁶ Den svenska däremot – antagen mindre än tre månader efter att man faktiskt hade avsatt sin kung – rymmer inte några som helst sådana legala möjligheter för framtiden!

Hur paradoxalt det än kan synas tycks alltså 1809 års revolutionsriksdag med sina rop på ”constitution först, konung sedan” ha utmynnat i en regeringsform som kan betecknas som starkt monarkisk. Redan den store pionjären inom svensk statsrättsforskning, Christian Naumann, konstaterade på 1850-talet att de svenska grundlagarna ”märkeligt nog” lämnade ”den monarchiska principen i dem bättre bevarad, än i flera af de constitutioner, som från Monarcherna utgått”.⁴⁷ Att detta alls icke stått i motsats till författningsmakarnas egna intentioner, därom vittnar en intern arbetsanteckning av en av grundlagskommitténs ledamöter, J G Gahn. Som svar på frågan ”Huru vidt bör Konungens magt sträckas?” har denne svarat: ”Med all den magt, som kan stå tillsammans med allmänt väl och enskild säkerhet”.⁴⁸ Med andra ord: så stark kungamakt som möjligt så länge den icke urartar i despoti!

Att regeringsformen heller icke framstod som misshaglig för den som närmast skulle ha att styra efter den, den blivande Carl XIII, framgår av dennes personliga ingripande i ett läge då antagandet av densamma höll på att stranda. Bondeståndet var missnöjt med vissa i regeringsformen fastställda ståndsprivilegier och vägrade därför godkänna denna som helhet. Riksföreståndaren lät då sonika kalla upp hela ståndet till slottet för att där giva det vad som beskrivits som allt från en ”allvarlig föreställning” till en ”överhalning”, varefter också böndernas talman skrev på.⁴⁹

⁴⁶ Tulard, Fayard & Fierro 1987, s 681 f.

⁴⁷ Naumann, Christian: *Sveriges Grundlagor, Lund 1854-59*, s CXLV. Mot detta kan ställas en modern statsvetares (Nils Sternquists) åsikt att RF 1809 fastslog ”folksuveränitetens idé” (i Björklund 1965, s 36f). Som torde ha framgått ligger min egen uppfattningen dock betydligt mer åt Naumanns håll.

⁴⁸ Alin, Oscar: *Bidrag till regeringsformens historia*, del I, Uppsala 1898 (särtryck ur Statsvetenskaplig tidskrift), s 1.

⁴⁹ Naumann 1954-59, s CXLIf; Stjernquist, Nils: *Regeringsformen - några data kring dess tillkomst*, Stockholm 1959, s 10; Lagerroth, Fredrik: *Den svenska monarkin inför rätta - en författningshistorisk exposé*, Stockholm 1972, s 168.

Så hade Sverige alltså fått sin nya regeringsform och som en följd uppfylldes också kuppmaakarnas plan att få riksföreståndaren hertig Carl utropad till konung. Men den nye monarken var en slaggrörd 61-åring utan barn (i vart fall inom äktenskapet, bör det tilläggas).⁵⁰ Landet behövde alltså en ny tronföljare, och i dag vet vi att det i slutändan blev Jean Baptiste Bernadotte, i Norden känd som Carl Johan. Att till ett gammalt kungarikets tron kalla en ofrälse revolutionsofficer kan förvisso synas som ett radikalt, ja rentav revolutionärt drag. Återigen måste man dock titta på de enskilda aktörerna och deras yttranden, och kan konstatera att valet av Bernadotte knappast vilade på några revolutionsromantiska grunder.⁵¹

Som redan tidigare framhållits var tvärtom den dynastiska legitimiteten viktig för 1809 års män, och i den nya styrelsen fanns också ett flertal förespråkare – däribland hertig Carl och flera av de gamla statsråden – för den avsatte kungens son, kronprins Gustaf. Mot detta stod dock bland annat Adlersparre och riksdrotsen Trolle-Wachtmeister som önskade se hertigen adoptera en utländsk tronföljare. Förvisso valde man redan här att hänskjuta frågan till Napoleon, men detta bör nog snarare ses som en anpassning till rådande utrikespolitiska realiteter än något flörtande med revolutionära tronpretendenter. I den instruktion det svenska sändebudet von Rosen fick med sig stod också uttryckligen att man skulle be Napoleon föreslå en tronföljare som vore värdig ”genom sin börd” – en rätt remarkabelt önskemål visavi tidens absolut främste uppkomling!⁵² Napoleon förklarade dock under alla omständigheter att svenskarna kunde välja vem de ville.

Svenskarna valde prins Christian August av Schleswig-Holstein-Sönderborg-Augustenburg. Även bortsett från att denne således tillhörde en sidolinje av ett av Europas allra äldsta kungahus var det knappast något revolutionärt val. Christian August – eller Carl August som han kallade sig i Sverige – var över huvud taget knappast känd för några mer vidsträckta andliga

⁵⁰ Beträffande Carl XIII:s utomäktenskapliga förbindelser och oäkta barn, se t ex Elgklou, Lars: *Kungliga gunstlingar och favoriter*, Stockholm 1984, s 46f resp 140.

⁵¹ Skildringen av tronföljarproblematiken bygger huvudsakligen, där ej annat anges, på Weibull, Jörgen: *Bernadotterna – En krönika om vårt kungahus i kultur och politik*, Stockholm 1991, s 9-25.

⁵² Sjövall 1917, s 37ff.

gåvor eller radikala böjelser. Däremot var han känd som en god militär och hade som överbefälhavare i Norge visat sig gentlemannamässig mot svenskarna i samband med vapenstillståndsunderhandlingarna med den svenska västra armén – den med vilken Adlersparre startat revolutionen! Så hörde också Adlersparre till Carl Augusts allra ivrigaste anhängare. Även på andra håll framhölls dock vikten av en tronföljare med ”fältherreegenskaper”.⁵³ Bortsett från att i vissa fall – till exempel Adlersparre – rent personlig antipati legat den lille kronprins Gustaf i fatet torde detta också ha varit det tyngsta argumentet mot denne: i rådande utrikespolitiska situation hade Sverige helt enkelt icke tid med en minderårig konung.

Men Carl August dog. Omständigheterna härför ligger utanför denna framställning. Så gör även dess följder i form av det beryktade mordet på riksmarskalken Axel von Fersen vid kronprinsens begravning, så när som på att det kan vara värt att notera att det enda pöbelupploppet i den svenska revolutionens kölvatten alltså var ett rojalistiskt upplopp!

Hur som helst krävdes en ny tronföljare, men icke heller denna gång var blickarna primärt inriktade på Bernadotte, även om dennes namn börjat figurera genom den beryktade ”kungamakaren” Mörners försorg. Regeringens officiella förslag till den urtima riksdagen i Örebro 1810 var den avlidnes bror, prins Frederik Christian av Holstein-Augustenburg. Problemet var dock att denne, till skillnad från sin bror, var känd som en föga handlingskraftig bokmal.⁵⁴ Bernadotte hade däremot precis samma meriter som Carl August: fältherreegenskaper kombinerade med vunden popularitet genom sitt sätt att bemöta besegrade svenska officerare i Tyskland. När så den före detta franske konsuln

Fournier uppenbarade sig med förmånliga ekonomiska utfästelser knutna till valet av Bernadotte är det icke så svårt att förstå att såväl regering som riksdag lät vågskålen väga över till fransmannens fördel.

Frågan om dennes börd tycks aldrig ha utgjort någon större stöttesten. Och varför skulle den egentligen ha gjort det? Såsom marskalk av Frankrike tillhörde Bernadotte kejsardömet absoluta högadel och såsom furste av det snudd på imaginära Ponte Corvo – för övrigt den titel han städse nämns med i de samtida

⁵³ Sjövall 1917, s 46.

⁵⁴ Se t ex Lindqvist 1998, s 346.

dokumenten – var han åtminstone formellt jämbördig med Europas övriga regenter.⁵⁵

Det var som furste och krigshjälte, inte som en produkt av revolutionen, Bernadotte hämtades och välkomnades av svenskarna. På så sätt kunde en man, vilken hade en regim som avskaffat religionen att tacka för sin karriär, hyllas av självaste svenske ärkebiskopen Jakob Axel Lindblom med ”den nye frälsarens skål – den gamle icke till förgätande”.⁵⁶ Yttrandet kan tyckas blasfemiskt, men tyder i vart fall knappast på några jakobinska böjelser...

Hade då Sverige en revolution 1809? Svaret beror förstås på hur man definierar komponenterna i frågan. Ett tämligen bra svar gavs dock redan några få decennier efter de inträffade händelserna av en anonym skribent, med gillande citerad av revolutionsledaren Adlersparres son i dens äreminne över fadern. ”Svenska revolutionen” heter det häri ”var icke, såsom den första franska, föranledd af ett behof att omskaka och omskapa samhället i dess innersta rot, hämna seklerslånga, blodiga oförrätter, nivellera samhällsklasser och förstöra egande rätt; [...] – hon var föranledd af ett lugnt, men djupt känt missnöje med ett enstaka moment af styrelsens gång.”⁵⁷

Svenskan är berömd för att äga ett ord som saknar motsvarighet i andra språk: ordet ”lagom”. Det står för en sorts medelväg, vilken ofta kan framstå som färglös men stundtals även som gyllene. Kanske skulle man kunna säga att Sverige år 1809 upplevde en ”lagom revolution”, följd av en ”lagom författningsändring” och – som kronan på verket – insättandet av en ”lagom Napoleon” på landets tron: en karismatisk sydfransk revolutionsofficer, vilken till skillnad från sin forne härskare dock valde att i stället för världsherravälde nöja sig med Norge och en bestående fred.

⁵⁵ En av de få som hade synpunkter på ”uppkomlingen” Bernadotte var Carl XIII. Tronföljarens personliga charm skulle dock mycket snabbt utplåna denna skepsis. Se Weibull 1991, s 25.

⁵⁶ Elgklou, Lars: *Familjen Bernadotte*, Stockholm 1995, s 17.

⁵⁷ Adlersparre, C A: *1809 års revolution och dess män* – Tidstaflor, bd 1, Stockh. 1849, s 5.

LITTERATUR OCH KÄLLOR

- Adlersparre, C A: *1809 års revolution och dess män* – Tidstaflor, bd 1, Stockholm 1849
- Alin, Oscar: *Bidrag till regeringsformens historia*, del I, Uppsala 1898 (särtryck ur Statsvetenskaplig tidskrift)
- Anckarsvärd, C. H.: *Politisk trosbekännelse*, Stockholm 1833
- Bihang Till Post-Tidningen N:o 27, den 14 Mars År 1809
- Björklund, Stefan (red) *Kring 1809 – Om regeringsformens tillkomst*, Stockholm 1965
- Carlsson, Sten: *Gustaf IV Adolfs fall – Krisen i riksstyrelsen, konspirationerna och statsvälvningen (1807-1809)*, Lund 1944
- Eden, Nils: *1809 års revolution* (Studentföreningen Verdandis småskrifter No 180 & 181), Stockholm 1911
- Elgklou, Lars: *Familjen Bernadotte*, Stockholm 1995
- Elgklou, Lars: *Kungliga gunstlingar och favoriter*, Stockholm 1984
- Geijer, Erik Gustaf: *Samlade skrifter* (red: Landquist), bd 13, Stockholm 1931
- Grimberg, Carl: *Svenska folkets underbara öden*, bd VIII, Stockholm 1962 (1 uppl 1913)
- Heckscher, Gunnar: *Konung och statsråd i 1809 års författning*, Uppsala och Stockholm 1933
- Hedvig Elisabeth Charlotta: *Dagbok*, bd VIII, Stockholm 1939
- Hessler, Carl Arvid: *Regeringsformen och den utländska doktrinen*, Stockholm 1971 (särtryck ur Statsvetenskaplig Tidskrift 1959:2-3)
- Höjer, Torvald T:son: *Carl XIV Johan*, bd III, Stockholm 1960, s 448 Inrikes-Tidningar, spridda nr, Stockholm 1809
- Karlbohm, Rolf: *Bakgrunden till 1809 års regeringsform*, Göteborg 1964
- Kongl. Maj:ts Och Rikens Ständers Faststälde Regerings-Form; Dat. Stockholm den 6 Junii 1809, Stockholm 1809
- Lagerroth, Fredrik: *Den svenska monarkin inför rätta – en författningshistorisk exposé*, Stockholm 1972
- Lindqvist, Herman: *Historien om Sverige – När riket sprängdes och Bernadotte blev kung*, Stockholm 1998.
- Nationalencyklopedien*, bd 15, Höganäs 1994
- Naumann, Christian: *Sveriges Grundlagar*, Lund 1854-59
- Sjövall, Birger: *Georg Adlersparre och tronfrågan 1809*, Lund 1917
- Stjernquist, Nils: *Regeringsformen - några data kring dess tillkomst*, Stockholm 1959
- Svenskt biografiskt lexikon, bd 1, Stockholm 1918
- Tulard, Jean; Fayard, Jean-Francois & Fierro, Alfred: *Histoire et dictionnaire de la révolution française 1789-1799*, Paris 1987
- Weibull, Curt: *Bismarcks fall*, Stockholm 1934
- Weibull, Jörgen: *Bernadotterna – En krönika om vårt kungahus i kultur och politik*, Stockholm 1991
- Vegasack, Thomas von: *Smak för frihet – Opinionsbildningen i Sverige 1755-1830*, Stockholm 1995